

PERIODIKA BOSANSKA U PRVOM AUSTRIJSKOM PERIODU

ZAVISNI POLITIČKI LISTOVI

Prvi politički listovi u okupiranoj Bosni i Hercegovini nastali su tek po slamanju hercegovačkog ustanka iz 1882, kad se jedan za drugim pojavilo njih nekoliko. Označivši kraj prakse koja je branila svako pokretanje i razmatranje političkih pitanja putem štampe, ovi politički listovi činili su deo onih konsolidacionih mera kojima se režim poslužio da ubrza pacifikaciju zemlje i ojača svoje poljuljane pozicije. Njima je stvarno bila namenjena dvostruka uloga: da u vidu sitnih ustupaka ma i prividno zadovolje uznemireno stanovništvo i da budu u isto vreme vidan znak normalizovanja prilika i ostvarenog napretka pod novom upravom.

Ali, mada je davanjem koncesija za političke novine izgledalo da se i u okupiranoj zemlji najzad priznaje jedno dugo uskraćivano političko pravo, pokazalo se uskoro da to za narod nema gotovo nikakve vrednosti. Radilo se, bilo je jasno, o političkim listovima koji su, i pored različitih namena, pa prema tome i mogućih neusklađenosti, pokretani pre svega radi pružanja podrške Kalajevom upravnom kursu, brižljivo građenom i izgrađenom na konzervativnim političkim shvaćanjima. Bio je to onaj čuveni režim upravnog apsolutizma koji je, vešto smišljen i prema potrebi upotpunjivan, počeo već delovati. Pomoću principa zakonitosti, isticanog sad u prvi plan, on je ne samo branio postojeće društveno stanje, već i sprečavao pokretanje specijalno-ekonomskih pitanja koja su potresala zemlju, a kako se zasnivao na zakonskim propisima, funkcionisao je sve bolje i postupno prelazio u sistem koji će kroz nekoliko godina, posle likvidacije odmetništva, doživeti potpun uspeh.

Da su date novinske koncesije predstavljale za narod samo privid, vidi se i po tom što je prvi politički list u Bosni i Hercegovini za austrijskog vremena izdavan isključivo na nemačkom jeziku. Bio je to politički i privredni list »Bosnische Post«, pokrenut s prvenstvenim ciljem da javnost u Monarhiji i na strani obaveštava o prilikama u ovoj malo poznatoj zemlji. Kako je Zajedničko ministarstvo s koncesijom za pomenuti nemački list dalo unekoliko i koncepciju o političkim listovima, javila se uskoro misao o potrebi pokretanja zasebnih političkih listova namenjenih svakoj od tri glavne nacionalno-konfesionalne grupe. Po svojim specifičnostima ta misao je u akcio-

narodnim grupama, često konfliktnim u odnosu jednih prema drugim, stoga bi za njihovo tretiranje bili neprikladni listovi namenjeni celom narodu. Prava namera nije se ipak mogla zabašuriti, jer se od početka znalo da režim povlađivanjem ovih posebnih listova sledi u stvari poznatu politiku produbljivanja nacionalno-verskih i klasnih antagonizama, na kojoj je pre svega i zasnovao svoje zavojevanje.

Prilazeći ostvarivanju ove zamisli, režim je osobitu važnost pridavao osnivanju listova za Srbe i Muslimane, pomoću kojih će podbadati i huškati jedne protiv drugih i produbljivanjem starih nesuglasica nastojati da ne dođe do njihova približavanja i složne zajedničke akcije, kao što se mimo očekivanja dogodilo u prošlom ustanku. Po istom neodmerenom, svađalačkom tonu njima će se zatim pridružiti i mostarski hrvatski list don Franje Milićevića čim od zabavno-poučnog postane politički (1885). Primani od čitalaca s manje ili više nepoverenja, ovi prorežimski listovi su nailazili na teškoće, pojedinačno vrlo različito, što se svakako odražavalo i na njihov vek trajanja. Ne odnosi se ovo na nemački list »Bosnische Post«, koji se održao kroz ceo austrijski period, već na listove namenjene pojedinim narodnim grupama, kod kojih nije teško uočiti razlike u pogledu vremena trajanja, odnosno izlaženja. Dok je kod Srba period sličnih listova, posle tri neuspela pokušaja (»Javnost«, »Prosveta«, »Napredak«), okončan već g. 1891, a kod Hrvata don F. Milićević svoj »Glas Hercegovca« tek održavao desetak godina i onda ga 1896. g. neafirmisana obustavio, kod Muslimana izdavan je na turskom jeziku (od 1884) najpre list »Vatan«, od 1897—1902. pod imenom »Rehbar«, i na maternjem srpskohrvatskom jeziku od 1891—1910, skoro dve decenije, neprekidno list »Bošnjak«. Ako se ima na umu da je od početka okupacije izlazio stalno i zvanični »Sarajevski list«, jasno je da se planiranim političkim listovima išlo za kompletiranjem periodične štampe, kako bi se i ovim putem stvorila impresivna slika o normalizovanju prilika u okupiranoj zemlji.

Politički listovi u ovo vreme prikazuju se redovno kao spontane akcije pojedinaca ili grupa s kojima vlastodršci ni u kom slučaju nemaju nikakve veze. Ovo zamagljivanje je razumljivo ako se ima u vidu da sam režim nije mogao izdavati takve, u neku ruku, stranačke listove, jer bi u tom slučaju, javnim tretiranjem postojećih nesuglasica i trzavica u narodu, kompromitovao svoju politiku smirivanja i progresivnog kretanja, s kojom se toliko hvalio. A osim toga, znali su predstavnici režima kakvog bi efekta imala njihova direktna reč u ovoj vojnički pokorenoj zemlji, u kojoj su društvene suprotnosti bile samo silom potisnute, a ne i razrešene. Ipak, pored sveg privida i skrivanja, savremenici su znali da za ovim izdavačkim akcijama svagda stoji režim i da njima na ovaj ili onaj način diriguje.

Iako pokretani s jednog mesta, prvi politički listovi u vreme Austrije nisu krojeni po istom kalupu, naprotiv, oni pokazuju veliku šarolikost u pogledu stavova, načina raspravljanja, pismenosti, tehnike uređivanja. Zajednička im je osobenost što su na krug svojih čitalaca često delovali opštim parolama, pošto za izvođenje celovitog programa u pravilu nisu imali dovoljno samostalnosti. U ovom pogledu oni su

bili zavisni od režima koji im je, prema prilikama i svojim vlastitim potrebama, određivao okvire za konkretno delovanje, posebno u pogledu raspirivanja konfliktnih pitanja u odnosu na druge narodne grupe. A kako su u svakoj prilici morali braniti režim, propagovati i bezuslovno podržavati njegovu politiku, uz to svojim postojanjem služiti kao vidan znak stabilizovanja nove vlasti, jasno je da su ovi listovi više koristili režimu nego stanovništvu kome su tobože bili namenjeni.

Nema nikakve sumnje, prvi politički listovi za austrijskog vremena, dirigovani i umnogom zavisni od režima, uklapali su se koncepcijski u postojeći sistem upravnog apsolutizma, koji je uz oslanjanje na oružanu silu obezbeđivao poredak i suzbijao, ako ne i posve gušio, revolucionarne težnje ugnjetenih masa.

»BOSNISCHE POST«

Ne zna se tačno ko je dao ideju za pokretanje »Bosnische Posta«, prvog političkog lista u Bosni i Hercegovini za austrijskog vremena. Iz sačuvanog raspoloživog materijala proizlazi da je ona potekla s privatne strane, dakle iz pojedinačne akcije, iako se po brzini s kojom je ostvarena, kao i po sličnim inicijativama koje su zatim nicala na više strana, može s pravom pretpostaviti da su u tom imali udela i pojedinci iz visokih režimskih krugova. Čini se ovo tim verovatnije što je taj prvi list izlazio samo na nemačkom jeziku i po svagdašnjem zalaganju za vlastodršce i novo stanje istican često kao poluzvaničan organ, mada to formalno nije nikad bio. S naglašenim političko-privrednim obeležjima, list je pokrenut u Sarajevu radi zadovoljenja potreba činovništva koje je pridolazilo i umnažalo se, kao i radi informisanja javnosti u Monarhiji i na strani o prilikama u okupiranoj zemlji, uglavnom po viđenju i željama novih upravljača. Na putu prema postavljenom cilju list je celo vreme režimskim vodama vrlo uspešno plovio.

Po orijentaciji i nameni list »Bosnische Post« predstavljao je jednu od mera koje su uz podršku režima preduzimane radi normalizovanja prilika i učvršćenja novog upravnog kursa. Ipak, da odmah kažem, list je i nastao i razvijao se nezavisno od domaće čitalačke publike koja će se na nj, kao organ doseljenika i zainteresovanih krugova u Monarhiji, dosta teško i tek s vremenom privikavati. Naravno, bilo je dovoljno razloga za to odbojno držanje i nerazumevanje. Dok se domaći živalj na razne načine opirao zavojevačkim težnjama okupatora, pa prema tome i s nepoverenjem gledao na njegove političke ciljeve, list je bezuslovno i do kraja zastupao interese novih upravljača i stoga kod njih uživao potporu u svakom pogledu. Pored toga, on je u pronosjenju novih ideja, okrenut prema savremenom svetu, propagovao potrebu brzog menjanja ove sredine, pa i tim, suprotno konzervativnim shvatanjima domaćeg sveta, delovao u duhu težnji novih upravljača. U naslonu i slaganju s režimom treba svakako videti jedan od važnih činilaca što se list uspeo održati do kraja austrijskog perioda, izlazeći bez prekida gotovo punih 35 godina.

Vredno je prethodno još istaći da su s pojavom »Bosnische Posta« političke pretenzije novih upravljača i putem štampe vidno obeležene: prvi politički list u Bosni i Hercegovini pokrenut je i isključivo izdavan na nemačkom jeziku, iako je ova sredina imala tada, pored nešto ranije nastanjenih španskih Jevreja i novih doseljenika, stanovništvo srpskohrvatskog govornog jezika.

Pokretač, dobijanje koncesije

Rano pokretanje nemačkog lista »Bosnische Post« u Sarajevu, bez obzira na stalno prisutne političke tendencije, značajno je već po tome što se okupirana zemlja sad, putem ovog lista, otkrivala svetskoj javnosti, a tim unekoliko i otvarala njenim uticajima. Lekar dr Julije Makanec, da odmah kažem, bio je protagonista ove publicističke aktivnosti, koja će po svom dugom trajanju biti od znatnog uticaja na društveni život Sarajeva i cele zemlje.

Rođen 23. marta 1854. u Zagrebu, dr J. Makanec je imao 25 godina kad je u martu 1879. došao u Sarajevo, uskoro po završetku medicinskih studija u Beču. Najpre je bio kraće vreme gradski lekar i lekar Okružne oblasti, a od početka 1881. g. policijski lekar. Mlad i vrlo agilan, »jedan od najzaslužnijih i najaktivnijih tadašnjih činovnika« — kako o njemu kaže na jednom mestu Vladimir Čorović, dr Makanec se svojim radom od prvih dana isticao u sarajevskom javnom životu. Posle osnivanja »Bosnische Posta« i ličnog angažovanja na tom listu, on je uskoro dao inicijativu za osnivanje Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu, koje je uspešno delovalo sve do osnivanja državnog Zemaljskog muzeja (1888). Zagrejan za poslove Muzeja, očestvovao je u arheološkim iskopavanjima u Sretežu kod Kaknja, u Čatićima, na Glasincu. Bio je u poslednjim godinama i većnik Sarajevske opštine. A onda je smrt neočekivano prekinula ovu aktivnost dr Makanca. U junu 1891. krenuo je s hadžijama da kao lekar nad njima u putu do Meke i natrag vrši nadzor. U luci Džidi razboleo se od tifusne groznice i 31. jula 1891. umro.

Iz arhivskih i drugih materijala moguće je stvoriti sliku o radu dr Julija Makanca na osnivanju prvog političkog lista u Bosni i Hercegovini za austrijskog vremena. Početkom decembra 1883. g. on je od Zemaljske vlade zatražio koncesiju za izdavanje jednog političko-privrednog lista na nemačkom jeziku koji bi u Sarajevu pod imenom »Bosnische Post« dva puta nedeljno izlazio. Već 4. decembra civilni adlatus baron Nikolić podneo je o tom izveštaj Zajedničkom ministarstvu i u njemu u pohvalu molioca koncesije istakao da je rodom Zagrepčanin i brat nedavno preminulog hrvatskog narodnog poslanika (tj. dr Milana Makanca, jednog od prvaka Narodne stranke, koji je u julu 1883. umro), da se pre više od četiri godine nastanio u Sarajevu, najpre kao lekar kod Okružne oblasti, a od nazad blizu tri godine zauzima mesto policijskog lekara. Njegovo ponašanje u političkom i moralnom pogledu, kaže se dalje, bilo je uvek lojalno i besprekorno, on uživa i opšte uvaženje kod stanovništva s kojim kao lekar dolazi u dodir, a uz to pruža jamstvo kako u materijalnom

pogledu tako i svojom inteligencijom i stepenom obrazovanosti da će list stajati na realnoj, ozbiljnoj i svakog poverenja dostojnoj osnovi. Ljubav prema novinarstvu, pretpostavlja se u izveštaju, bila je izdavaču najjači podsticaj za osnivanje ovog preduzeća, koje mu uz dosta muke i truda u najboljem slučaju može doneti samo skromnu dobit, ali je isto tako moguće da pri tom nastane i znatniji gubitak.

Službeni izveštaj pruža i neke podatke o Mikančevoj preduzimljivoj težnji da od početka organizaciono sredi list i pronađe potrebne pomagače i saradnike. Saopštio je on usmeno, kako se dalje ističe, da kao redaktor sam neće figurirati, za taj posao nameran je da angažuje neko poverljivo lice, isto i za mesto administratora, ali će uza sve zadržati u svojoj ruci redakcioni deo posla i starati se da za obradu stručnih pitanja zadobije kao saradnike pouzdana lica iz redova ovdašnjeg činovništva, filijale Unionbanke, zadruge »Bosnia« itd.

Dajući komentar uz ovaj izveštaj, civilni adlatus baron Nikolić je istakao da ovakvom listu s gledišta uprave ne može biti nikakva prigovora. Naprotiv. Pravilno shvaćen i dobro vođen, nemački list koji se namerava pokrenuti učiniće vladi krupne usluge već tim što će obavestavati šire krugove u Monarhiji o ovdašnjim prilikama, naročito onim koje ukazuju na postupan privredni uspon provincije. Prema tome, ovaj list zaslužuje svaku vladinu potporu i civilni adlatus je stoga sklon da zatraženu koncesiju podeli, razumljivo uz uobičajenu obaveznu podnošenja lista na preventivnu cenzuru. Ali kako je ovo prvi slučaj pokretanja jednog političkog lista u okupiranoj zemlji, moli on visoko Ministarstvo da samo donese merodavan zaključak o traženoj koncesiji. Navedeno je još da dr Mikanec namerava pokrenuti list s 1. januarom 1884, pre toga trebalo bi da razašalje prospekt s pozivom na pretplatu, pa se Ministarstvo moli da telegrafski saopšti eventualno odobrenje kako bi se pripremne radnje koliko je moguće ubrzale.

U izveštaju je Nikolić još skrenuo pažnju Ministarstvu da u okupiranoj zemlji ne postoje nikakve norme u pogledu podeljivanja izdavačke koncesije, tretiranja, odnosno nadziranja ovde štampanih dela, za čim se dosad zapravo nije ni osećala potreba, što ne može vredeti i za budućnost, kako pokazuje već slučaj ovog lista. Spominjući listove koji ovde izlaze, među njima i list »Bosanc« u Brčkom — iako, po svoj prilici, nije u ovo vreme više izlazio, u dopisu se kaže da je davanje koncesije za »Hercegovački bosiljak« i »Bosanc« bilo uslovljeno obavezom slanja tih listova na preventivnu cenzuru, dok slična obaveza za verski list »Srce Isusovo« ne postoji. Izdavanjem odgovarajućih propisa bila bi ne samo stvorena čvrsta, opštevažeća norma za buduća periodična izdanja, već i pružena najbolja prilika da se sve publikacije jedinstveno i jednako tretiraju. Pokrećući ovo pitanje, Nikolić kaže na kraju da će o ovom naknadno podneti neke svoje predloge ukoliko Ministarstvo smatra oportunističkim da se takvi propisi o štampi u ovom času izdaju (Arhiv B. i H. — Zem. vlada I res. 473/1883).

Već 9. decembra Zajedničko ministarstvo je ovlastilo Zemaljsku vladu da dr Juliju Makancu može izdati koncesiju za list »Bosnische

Post« prema traženju i uz uslove da list obavezno podleže preventivnoj cenzuri i da se koncesija može u svako doba oduzeti bez navođenja razloga (ABH — Zaj. min. Pr. BH br. 708/1883). Uzeta u celini, oba uslova postaju norme za buduće periodične publikacije kojih će se režim strogo pridržavati i na njih pozivati u svakom slučaju, sve tamo do g. 1907, kad je u Bosni i Hercegovini donesen prvi zakon o štampi. Ne može biti nikakve sumnje da su oba ova uslova snažno delovala i prećutno sadržavali prema štampi i politički pritisak u najvećoj meri.

Iz kratke obznane u zvaničnom listu zna se da je dr Makanec po dobijanju koncesije izdao »Poziv na pretplatu«, objavljujući tim da od početka 1884. g. izdaje u Sarajevu političko-privredni list pod imenom »Bosnische Post«. »Kako razabiremo iz poziva na pretplatu — kaže se tu po navođenju imena izdavača i urednika — biće glavni zadatak ovijeh novina, da odnošaje Bosne i Hercegovine u svim granama javnog života svestrano u informativnom pravcu objasni i da ovako što više upozna narod austro-ugarske monarhije i inozemstva sa našom zemljom u opće, naročito pak s njezinom trgovinom i industrijom, sa raznim granama poljodjelstva, sa šumarstvom i rudarstvom«. Pored podataka o izlaženju lista, pretplati i štampariji, novom listu je na kraju upućen pozdrav i dobrodošlica: »Mi pozdravljamo najsrdačnije ovaj list i želimo da njegovo poduzimanje nađe svagdje najboljeg odziva i izdašne pomoći« (»Sar. list«, VI/1883, br. 151, decembar 22 — 10).

Periodi Makanec-Tepfer

Prvi broj »Bosnische Posta« izišao je 3. januara 1884. na četiri stranice običnog novinskog formata. U zaglavlju je krupno štampan podnaslov »organ za politiku i narodnu privredu«, navedena adresa redakcije i administracije (Kulovića ul. 5), zatim podaci o ceni lista i oglasa, rukopisima, vremenu izlaženja (svakog četvrtka i nedelje) i dr. Na začelju lista označen je dr Julius Makanec kao vlasnik i izdavač, a Eugen pl. Tepfer (Eugen Ritter von Töpffer) kao odgovorni urednik, najposle navedena Zemaljska štamparija u kojoj su prvi brojevi štampani. Zna se, iz jednog članka povodom desetgodišnjice lista (XI) 1894, br. 1), da se u redakciji od početka nalazila i Milena Mrzović, primljena najpre kao učenica (Lehrbube) i već rano prikazivana publici kao »vrlo cenjeni saradnik«, odnosno »omiljeni feljtonista«.

Pod naslovom »Našim čitaocima« izložen je na uvodnom mestu prvog broja program lista ne samo poletnim, kitnjastim rečima nego i sa patosom jednog vrelog patriotskog osećanja. Treba, kaže se u početku, opravdati smelost preduzeća što »u glavnom gradu Nove Austrije« osnivamo nezavisan publicistički organ koji će široke krugove Monarhije upoznavati s prilikama, potrebama i uspesima u obe novostečene provincije i snažno podsticati pa i potpomagati njihovo interesovanje za ove zemlje budućnosti, a s druge strane i kod ovdašnjeg stanovništva živo podržavati i jačati osećanje zajedničke pripadnosti, zajedničkih interesa i sudbinske povezanosti, kako bi se stvorio du-

hovni most za obostrano razumevanje, ljubav i uvažanje, »jedan čvrst savez između majke zemlje i najmlađeg, njenoj nezi i zaštiti poverenog deteta«. Naglašeni patriotizam zavojevača je u prikazanoj koncesiji dobio i svoju krajnju kolonijalističku dimenziju isticanjem protektorske uloge Mutterlanda prema svom nejakom detetu. Izloženi programski zadatak, za koji se kaže da je uzvišen i dostojan zahvalnosti, ne ostavlja ni najmanje sumnje o političkoj boji lista: otvoreno i bez ikakvih ograda list će se zalagati za novo stanje i u celosti zastupati interese novih vlastodržaca.

I pored sumnji koje zbog težine zadatka nije moguće prenebreći, pokretači lista ipak s velikim optimizmom obrazlažu svoj program, očekujući da će se pri novom redu stvari razbuditi uspavane energije i podići pa i preporoditi ova zapuštena zemlja. Od okupacije tek je pet godina, što je u životu jednog naroda zaista kratko vreme, pa kakva razlika između negdašnjeg i sadašnjeg stanja. Zemlja je još pre malo godina nazadovala, propadala i duhovno i materijalno, a danas već ima uređenu upravu, cvatuću trgovinu, pa i saobraćaj, poraslo je blagostanje stanovništva, takođe i stepen njegove obrazovanosti, na svim životnim područjima vidljive su tendencije sređivanja, poboljšanja i napredovanja.

Upoređenje između negdašnjeg i sadašnjeg stanja dato je, uglavnom tačno, u nekoliko varijacija. Ukazano je na duboku duhovnu tamu i materijalnu zaparloženost koje su prekrivale ove zemlje, osvetljivane ponekad samo požarima unutrašnjih ratova i ustanaka u kojima je oduška tražilo siromašno, rđavim gospodarenjem isisivano, samovolji i pritisku u najvećoj meri izloženo stanovništvo. U upravi vladala je puna anarhija, fanatizam i rasna mržnja veštački su podržavani među plemenima i veroispovestima, a narod držan u totalnom neznanju, što je stari režim smatrao kao diktat političke mudrosti. Nije bilo dobrih saobraćajnica, u unutrašnjosti je vladala nesigurnost i širila se hajdučija, propadala trgovina, zanati i poljoprivreda, a narod, zbog buna i nemira, siromašio i raseljavao se. Na stotine hiljada marljivih ruka otrgnuto je od mirnodopskog rada i izbeglo preko granice da u susedstvu potraži sklonište od domaćih progona i pritiska. Bili su to spoljni znaci jednog očajnog stanja u kom se zemlja nalazila kad su pre pet godina »naše« hrabre čete, po zapovesti vrhovnog komandanta, prešle Savu »i sa zastavom dvoglavog orla pronele u ovim krajevima blagoslov mira, reda i uljudnosti«.

Na kraju list ukazuje na faze koje je morala preturiti uprava boreći se s nepoverenjem stanovništva prema novinama dok nije konačno, posle mnogih grešaka i kolebanja, pronašla pravi put do napretka, izmirenja protivnosti između pogleda i predrasuda domaćeg življa i zahteva koje postavlja moderna država. Sad je na ovom s tolikim žrtvama u dobrima i krvi natopljenom tlu stvorena čvrsta i sigurna podloga za budućnost, za vaspitanje naroda na rad i red, za podizanje njegovog duhovnog i materijalnog blagostanja itd. Uprava će na tom ubuduće stalno raditi i list će takav rad svesrdno pomagati.

I pored jasnog programa s kojim će krenuti u svet, list »Bosnische Post« je morao u početku krčiti sebi put i probijati se u trvenju s nedaćama, o čemu je moguće, koristeći pomenuti jubilarni

članak, i nešto određenije reći. U samoj zemlji bio je nesrazmerno mali broj čitalaca: od milionskog stanovništva list su uzimali tek pojedinci, poneki činovnik, oficir, učitelj, trgovac, žandarm, uz to u malim mestima bi jedan jedini primerak išao iz ruke u ruku i pro-nosio vesti i u šire krugove. Nije ni moglo drukčije biti. U zemlji, vrlo zaostaloj i primitivnoj, čitanje novina nije bila dnevna potreba ljudi kao na drugim stranama, gde svako za se kupuje novine i čita ih na ulici, u omnibusu, u restoranu, kod kuće. Po vrhu, u pitanju je bio list na stranom jeziku. Govorilo se da bi ovaj list bolje prolazio ako bi donosio više domaćih vesti, odnosno novosti iz zemlje. Samo, ko je mogao da piše i javlja vesti, da bude novinski dopisnik u toj malo pismenoj zemlji? I o čemu da piše? Da je negde izgoreo hambar, tamo opet odbegla krava i slično, ali ne i o nekim važnim novostima iz domaćeg privrednog i uopšte socijalnog života. Jer u okupiranoj zemlji nije postojao nikakav javni politički život, ni narodno pred-stavništvo, ni političke partije u kojima buja život s međusobnim zađevicama, ni izborne borbe, nije postojala ni velika industrija, ni veletrgovina, nikakva berza s povremenim paničnim potresima, dakle, ništa od onog što u drugim listovima ispunjava duge špalte. Novi list nije mogao u okupiranoj zemlji ni kao informativni zameniti, odnosno nadomestiti inostrane dnevne listove, pored ostalog ni zbog loših saobraćajnica (pošta iz Beča i Pešte stizala je pre nego ona iz Sarajeva u severne bosanske gradove — Banju Luku, Bihać, Brčko, Tuzlu).

Izložen ovim i sličnim nepovoljnostima, sarajevski nemački list je tražio najpogodniji put u okviru realnih mogućnosti i uspevao da se uz podršku vodećih režimskih predstavnika održi i afirmiše kao informativno-politički list s određenim programskim stavovima. Tome je, pored odmerenog uređivanja i dobre tehničke izrade, doprinelo i to što je list s početka imao među svojim čitaocima dobrovoljnih saradnika i pomagača iz visokih vladinih krugova, među kojima je posebno istican bolešljivi policijski direktor Karlos Oliva.

List »Bosnische Post« je zauzimanjem pokretača od početka prikladno, po određenom planu uređivan, i taj način će kroz celo vreme uglavnom zadržati, naravno, uz neophodna poboljšanja tokom vremena. Po ugledu na bečke informativno-političke listove, materijal je sređivan po srodnosti i po planu zatim raspoređivan. Na uvodnom mestu list je, kako se po naglašenom programu moglo i očekivati, donosio redovno politički članak sa svojim komentarom o nekom domaćem ili stranom događaju, a onda je u obimnom Političkom pregledu (Politische Rundschau) prikazivao važnija politička zbivanja po pojedinim državama (Austro-Ugarska, Nemačka, Engleska, Rusija i dr.). Telegramima u prvo vreme saopštavani su samo izuzetno važni događaji (na primer, o srpsko-bugarskom ratu), ali je vremenom sve više proširivana ta izveštajna služba. U rubrici Dnevne vesti (Tagesbericht) u kraćim beleškama registrovani su značajniji događaji grada, zemlje i cele Monarhije, uz to je donošen, sprva gotovo u svakom broju, feljton i poneki duži članak, povremeno i razni izveštaji (sa

sednica sarajevskog Opštinskog zastupstva, sa sudskih procesa i dr.), zatim rubrika književnost, priposlano, efektni i menični kursevi sa bečke javne berze, izveštaji o vremenu, najposle oglasi.

U feljtonu »Bosnische Posta«, koji je već u prvom broju zaveden (»Bosanske putničke epizode«) i zatim gotovo stalno negovan, objavljeno je više zanimljivih članaka, od kojih ću samo neke iz prvog vremena pomenuti. Pored priča i crtica Milene Mrazović, u listu su sprva duže vremena izlazile u nastavcima »Uspomene iz života serdara Ekrem Omer-paše« od dr J. Kečeta, negdašnjeg pašina lekara, koje su zatim odštampane i u posebnu knjigu. Ocenjene kao nepristrasne i istinite, ove beleške predstavljale su malu istoriju novijih dana turske vladavine, pa su i u srpskohrvatskom prevodu objavljeni delovi koji se odnose na Bosnu. Navodim još kao interesantno da je u listu, takođe u nastavcima, izišla studija Franca Šerera (Franz Scherer) »o bosanskim narodnim pesmama«, pri čemu se pisac poslužio nemačkim prevodom srpskih narodnih pesama od Svetozara Manojlovića.

Vredi pomenuti da je u ovo vreme »Bosnische Post« donosila više pojedinačnih izjava iz zemlje povodom polemike o političkom statusu bosanskih Muslimana. Na anonimnu brošuru protiv Muslimana štampanu krajem 1885. g. u Lajpcigu pod naslovom »Bosniens Gegenwart und nächste Zukunft« odgovorio je u februaru 1886. vladin savetnik Mehmed-beg Kapetanović brošuricom »Što misle Muhamedanci u Bosni«, koja je izašla i na nemačkom jeziku, najpre u »Bosnische Postu«, a zatim i posebno. Kapetanović u brošuri brani Muslimane, koji da su se pomirili s novim i ne nadaju se povratku Turske. Kao posednici i vlastela, oni su elemenat tradicije i konzervatizma, pa prema tome i najzgodniji da budu oslonac vlasti, stoga odaje hvalu Kalaju. Povodom ovog Kapetanovićevog odgovora »Bosnische Post« je dugo donosila izjave mnogih uglednih Muslimana feudalaca, kao Mustaj-bega Begtaševića, Širbega Širbegovića, Rustan-bega Alibegovića, Muhamed-bega Alajbegovića, Mehmed-Ali-bega Pašića, Ali-bega Teske-redžića, Salih-bega Kopčića, Salih-bega Uzeirbegovića, Ibrahim-bega Bašagića itd., koji su se solidarizali s njim i izjavljivali mu zahvalnost što je odlučno ustao u odbranu Muslimana.

Dobro uređivan, list »Bosnische Post« je od početka i tehnički lepo opremljen, u pogledu štampe i novinske hartije, a to se još jače istaklo od maja 1884, otkad je štampan u novoj štampariji Špindlera i Lešnera (Spindler i Löschner), koju je iz Beča dobio Eduard Špindler, zaposlen od 1879. g. kao faktor u sarajevskoj Zemaljskoj štampariji. Bila je to za austrijskog vremena prva privatna štamparija u zemlji koja će, prelazeći u ruke raznih vlasnika, dugo raditi u Sarajevu. Lepo uređivan i tehnički opremljen, ovaj list se uz potporu vladinih krugova, svakako i materijalnu, plasirao ne samo među sve brojnijim doseljencima nego i u zemljama Monarhije i stičući brzo glas hvatao korena naročito u zainteresovanom poslovnom svetu.

Ali uskoro je neočekivano u listu »Bosnische Post« došlo do prvih ličnih promena. Lekar dr Mikanec, glavni inicijator poduhvata, odstupio je iz meni nepoznatih razloga posle dve i po godine i list sa svim pravima prodao dotadašnjem odgovornom uredniku Eugenu pl. Tepferu. Vidi se to iz dopisa od 15. avgusta 1886. kojim je Zemaljska

vlada zatražila od Zajedničkog ministarstva ovlaštenje da može sprovesti ovu transakciju. Uz vladin dopis priložena je Tepferova molba, takođe i kupovni ugovor sklopljen s dr Makancem kao dokaz da je kupovinom stekao sva prava na list (ovaj interesantan dokumenat nisam uspeo pronaći). Preporučujući molbu, Zemaljska vlada je u dopisu naglasila da se molilac dosad korektno držao i ponašao, što pismeno potvrđuje i vladin komesar za glavni grad Sarajevo, stoga ona moli Zajedničko ministarstvo za odobrenje da izdavačku koncesiju datu krajem 1883. g. lekaru dr J. Makancu pod istim uslovima prenese na Eugena pl. Tepfera, s tim da list prema potrebi može izlaziti i tri puta nedeljno (ABH — Zem. vlada, br. 42.609 — I/1886).

Kako je Zajedničko ministarstvo odobrilo prenos koncesije, list »Bosnische Post« je izlazio dalje na stari način, kao da u njemu nije došlo ni do kakvih ličnih promena. Zavređuje pažnju ovaj podatak kao jedan od realnih dokaza da Eugen pl. Tepfer nije bio u listu samo štroman izdavača Makanca, kako bi se moglo pomisliti prema pomenutom prvom izveštaju vlastima, već uistinu redaktor, koji je svojim radom imao uticaja na oblikovanje i orijentaciju lista i sam doprinosio znatno unapređenju lista. A to je utoliko interesantnije što je u pitanju bio čovek koji se kasno počeo baviti novinarstvom, posle dugogodišnjeg glumačkog i rediteljskog rada u pozorištu.

Tepfer je došao u Sarajevo g. 1881. kao reditelj nemačkog pozorišta H. Spire, i na tom mestu proveo do pred kraj 1883. g. kad mu je dr Makanec poverio mesto odgovornog urednika u listu »Bosnische Post«, koji je upravo osnivan. Rodom iz poznate bečke porodice, on je s nekih nepovoljnih prilika ostao bez imanja i dospeo u vojnike i zatim glumce. Učestvovao je kao vojnik 1866. g. u bici na Kraljevom Gracu, i tom prilikom dopao rana. Postao je zatim glumac i kao takav prošao i upoznao gotovo celu Nemačku i najposle u svojstvu reditelja dospeo u Sarajevo. Primivši mesto odgovornog urednika u »Bosnische Postu«, Tepfer je pristupio ozbiljno novinarskom poslu i u njemu pokazao veliku agilnost, dosta veštine i snalažljivosti, što se videlo po rezultatima koje je za kratko vreme postigao. Pošto je kupovinom postao vlasnik lista, on je uskoro, već u decembru 1886, uspeo da u ortakluku s Milenom Mrazović, aktivnim saradnikom u listu od početka, nabavi za list novu modernu štampariju, koja će pod imenom »Bosnische Post« odnosno, kasnije, »Bosanska pošta« raditi u Sarajevu sve do g. 1945. (od 1912. g. ima, prva u Bosni i Hercegovini, i rotacionu mašinu). List će se odsad pa kroz celo vreme štampati u ovoj štampariji. Ni Tepfer ni Milena Mrazović nisu imali vlastitog imetka, stoga se može s pravom pretpostaviti da su za nabavku štamparije bili u znatnom iznosu subvencionisani s neke naročite strane, koju nisam uspeo otkriti. Ali, nezavisno odakle su došla potrebna materijalna sredstva, list je s vlastitom štamparijom neosporno stao na svoje noge i bez materijalnih bojazni produžio izlaženje.

Kao pre, list »Bosnische Post« je i po Makančevom odstupanju izlazio svakog četvrtka i nedelje, što znači da sprva nije korišćeno dobijeno odobrenje za izdavanje lista tri puta nedeljno. Ne menjajući način uređivanja lista, uz tehnička poboljšanja koja je donosila nova štamparija, Tepfer je zajedno s Milenom Mrazović, svojim ortakom

u poslu štamparije, uspeo doskora da posao organizuje prema savremenim zahtevima i da celom preduzeću pribavi lep ugled i glas. Da bi to postigao, on je morao svakodnevno naporno raditi i savladivati brojne teškoće i nepovoljnosti. U redakcijskom poslu, posebno, on se trudio da list učini što interesantnijim, ne ustručavajući se pri tom da neke objavljene stvari pruži u prevodu svojim nemačkim čitaocima. Od brojnih primera vredi ovde pomenuti da su iz »Bosanske vile« odmah posle izlaženja (1887) bile prevedene na nemački i u »Bosnische Postu« objavljene dve pripovetke: »Joka« od Stevana Kaluđerčića i »Mula Meho« od Nike H. P. Besarovića.

I pored narušenog zdravlja i invalidstva, Eugen Tepfer je kroz nekoliko godina izdržao tempo rada kakav se nametao u ovom poslu, boreći se svakodnevno s teškoćama, a onda je iznenada teško oboleo i brzo podlegao (26. jul 1889). Njegova smrt obeležava kraj prvog perioda u životu ovog značajnog, već afirmisanog lista, koji uz to ima i vlastitu moderno uređenu štampariju. Govoreći tim povodom o novinaru Tepferu s pohvalom, savremeni hroničar nije propustio a da ne ukaže na neke njegove odlike. »Svojom obrazovanošću i uljudnim ponašanjem, svojim poštenjem i dobrotom on je u dosta teškoj borbi oko unapređenja svojega lista i štamparije umio da steče sebi mnogo prijatelja i poštovatelja u Sarajevu«. Ističući da je Tepfer kao novinar u Sarajevu morao da proguta i dosta gorkih zalogaja, podnoseći sve te navale muški i gledajući optimistički, s pregalačkim duhom u budućnost, hroničar na kraju zaključuje: »Kao radniku na prosvjetnom polju, kao novinaru i štamparu neka mu je trajan spomen među živijem, on je to pošteno zaslužio« (»Sarajevski list«, XII/1889, br. 89, jul 28 — 16).

Pod upravom Milene Mrazović

Pred smrt Tepfer je list i štampariju »Bosnische Post« ostavio testamentarno svojoj ortakinji Mileni Mrazović, s kojom se nešto pre bolesti bio i zaručio. O nasleđu i univerzalnoj naslednici data je u listu obznana koju je i zvanični list preneo ističući »da će list i štamparija pod njezinom upravom i dalje izlaziti odnosno opstojati« (»Sar. list«, XII/1889, br. 90, jul 31 — 19). Već početkom septembra Zemaljska vlada je dala dozvolu za dalje izdavanje lista »Bosnische Post« gđici Mileni Mrazovićevoj kao naslednici pokojnog izdatelja i urednika E. viteza Tepfera »koja će listom upravljati u dojakošnjem pravcu« (»Sar. list«, XII/1889, br. 110, septembar 15 — 3). Za uredništvo odgovoran je sad Alfons Kulih (Kulich), bivši činovnik špedicijske radnje Roter i Peršic (Rotter i Perschitz) u Sarajevu, dok je kao vlasnik i izdatelj potpisivala: Eugen Ritter von Töpffers Erbin (Milena Mrazović). Uz poslovne, i sentimentalni razlozi su svakako u velikoj meri doprineli da je tako dobro uvedeni list s modernom štamparijom pripao po nasleđu jednoj našoj mladoj devojci, već poznatoj po svom književno-publicističkom radu i delovanju.

Milena Mrazović (1860—1927) potiče, po tvrđenju H. Kreševljakovića (*»Napredak«*, II/1927, br. 6, ožujak, str. 89), iz plemićke porodice koja se pominje već od XII veka kao jedna od onih koje su birale hrvatske kraljeve. Rođena u Bjelovaru, svršila je nauke u jednom peštanskom institutu za devojke i onda došla, nekoliko nedelja posle okupacije, kao činovnička kći u Bosnu, najpre u Banju Luku i odmah zatim u Sarajevo, gde je od 1879. do početka 1919. g. živela. Ne znam da li je s početka bila gde zaposlena, ali ne može biti sumnje da je već rano nastojala da strani svet informiše o Bosni u novim prilikama pišući gotovo jedino na nemačkom jeziku. Zavređuje pažnju podatak da je na Devojačkoj školi milosrdnih sestara u Sarajevu školske 1884/85. godine predavala francuski jezik »posve bezplatno od ljubavi prema sestrama i njihovim učenicam, te se uspeh pokaza izvrstan« (*»Srce Iusovo«*, IV/1885, br. 2, veljača). No više od ovog rada njeno ime je povezano za list i štampariju *»Bosnische Post«* u prvo vreme njihova delovanja.

Stupivši u redakciju lista *»Bosnische Post«* u vreme osnivanja, Milena Mrazović se uskoro počela javljati sa zanimljivim feljtonima pretežno iz bosanskog života. Najpre stalni saradnik lista, ona je od 1886. g. suvlasnik u novootvorenoj štampariji, a od g. 1889, posle smrti Tepferove, i jedini vlasnik lista i štamparije. Preterano je a delom i netačno tvrđenje da je ona bila »ne samo prvim ženskim glavnim urednikom i izdavačem uopće, već je ona i prvi novinar profesijonista u Bosni« (Kreševljaković, c. čl.), jer su stručna lica stvarno vodila oba glavna posla, novinarski i štamparsko-izdavački, dok se prvi profesionalni novinari javljaju u Bosni još za turskog vremena (Miloš Mandić, Šakir Kurtćehajić). Ali ne može biti nikakve sumnje da je Milena Mrazović nekoliko godina vodila celo preduzeće i držeći u rukama glavne poslovne konce imala u svemu odlučujuću reč, a tim svakako i doprinosila u velikoj meri njegovom razvitku.

Da bi upoznala zemlju i narod, Milena Mrazović je proputovala, većinom na konju, celu Bosnu i Hercegovinu i tako doprla i u najzabitija mesta (Kreševljaković, c. čl.). Putovala je u društvu sa slikarom Augustom Bok (Bock), sestrom direktora sarajevske filijale Unionbanke, pa se može misliti kakvo je iznenađenje u našim kasabama izazivala devedesetih godina pojava ovih dveju devojaka u švapskoj nošnji i na konjima! Ali one se kao da i ne osvrtaču na to, sledeći svaka svoje ciljeve. Dok je slikarka Bok bogatila svoju mapu izvornim motivima iz ovih krajeva — s čim uoči pokretanja *»Nade«* računa veliki kombinator Kosta Herman, Milena Mrazović je skupljala utiske i zapažanja o životu bosanskih ljudi, uglavnom Muslimana, i koristila potom u pripovetkama i raznim feljtonskim napisima objavljivanim u *»Bosnische Postu«* i nekim izvanbosanskim listovima. Njene bosanske pripovetke, odnosno crte, pisane na nemačkom jeziku, bile su rano

i kod nas zapažene,¹⁾ iako zbog jednobojnog i sladunjavo-površnog tretmana nisu prodrle u književnost. Deo svojih pripovedaka iz života bosanskih Muslimana Milena Mrazović je izdala i u zasebnim knjigama, kao zbirku »Selam« (Berlin, 1893), »Bosnisches Skizzenbuch« (Insbruck, 1900), pripovest »Grabesfenster« (Insbruck, 1906). Kako je na putovanjima skupljala i narodne pripovetke, izdala je jedan izbor iz svoje zbirke pod naslovom »Bosnische Volksmärchen« s predgovorom V. Jagića (Insbruck 1905). Od kulturno-istorijskih članaka objavila je posebno dve knjige, »Bosnische Ostbahn« (Beč, 1908) i »Bosnisches Skizzenbuch« (Dresden, 1909). Da je pisala i na našem jeziku, pokazuje njena saradnja u prvim godištim »Nade«. Vredi još napomenuti da je Milena Mrazović u svojoj štampariji izdala »Pjesnička djela fra Grge Martića« u dve knjige s predgovorom Franje Selaka (Sarajevo, 1893, 1895).

Nastojeći da za list nađe pogodna urednika, vlasnica Milena Mrazović je u nekoliko godina angažovala više novinara sa strane, koji su se jedan za drugim smenjivali, pošto nijedan na tom poslu ne bi u Sarajevu duže ostao. Izuzetak je u tom svakako novinar Herman Tausk, čovek koji je dobro stajao kod režimskih glavara i u redakciji lista se održao nekoliko godina (do sudskog spora s vlasnikom krajem 1894), a potom kao novinar i dalje ostao u Sarajevu. U redakciji Tausk je početkom marta 1890. ušao i postao odgovorni urednik namesto Alfonsa Kuliha (VII/1890, br. 19), i s nizom feljtona (putopisne skice, razna pripovedačka proza) uspeo da se istakne kao dobar publicista i novinar. Posle godinu dana Tausk je, ostajući i dalje saradnik redakcije, prepustio mesto odgovornog urednika bečkom novinaru Adolfu Flaksu (Flachs), za koga se prilikom angažovanja kaže da je dobro poznat po svom publicističkom i beletrističkom delovanju.²⁾ Nova promena na položaju odgovornog urednika dogodila se u januaru 1892, kad je Flaks istupio iz »Bosnische Posta« i na njegovo mesto došao bečki novinar Adolf Landau, koji će od 4. broja te godine potpisivati za list. On se, međutim, najkraće zadržao

¹⁾ Ističući da je u podlisku nemačkih novina »Bosnische Post« izišlo u poslednje vreme više zanimljivih članaka, Nikola Šumonja u jednoj belešci, zatim doslovno kaže: »A najzanimljivija pojava u tim podliscima jesu pripovijetke, što ih piše gđica Milena Mrazovićeva. Sve su mahom iz bosanskoga života, odlikuju se dovoljnom tehničkom vještinom i rado se čitaju. Najnovija pripovijetka jest »Ašidin k'smet«. Ne može se do duše poreći, da pripovijetke iz bosanskog života, što ih piše Hrvatica na njemačkom jeziku, dobivaju neki izvjestan, malo neprirodan kolorit, ali svakako su lijep početak. Ako nam bude moguće, i mi ćemo u prevodu saopštiti još ove godine koju pripovijetku gđice Milene Mrazovićeve« (»Bos. vila«, I/1886, br. 10, maj 16, str. 159). Nije, međutim, »Vila« donela nijednu od tih pripovedaka.

²⁾ »Unser Blatt. Unseren geschätzten Lesern diene als Mittheilung, dass mit Anfang dieses Monates der sowohl durch seine publicistische als belletristische Thatigkeit bekannte Wiener Journalist, Herr Adolf Flachs, in die Redaktion unseres Blattes eingetreten ist. Derselbe zeichnet auch als verantwortlicher Redakteur« (»Bos. Post«, VIII/1891, Nr. 19, März 7).

u listu, jer je već od 1. jula 1892 (br. 44) potpisivala kao odgovorni urednik sama vlasnica i izdavaljica Milena Mrazović, čime je pitanje stvarnog urednika postalo interna stvar uprave lista.

Posle ovog neobičnog smenjivanja više urednika, u »Bosnische Post« je nastala izvesna stabilizacija, kao što pokazuje slučaj novinara H. Tauska, koji sad uspeva da se blizu dve i po godine održi kao stvarni iako anonimni urednik lista. Potvrđuje ovo i naš »Bošnjak« kad u jednoj pohvalnoj belešci povodom desetgodišnjice »Bosnische Posta« ističe »da je taj list najvećim uspjehom uređivao gosp. Herman Tausk, koji mu je i sad urednik« (»Bošnjak«, IV/1894, br. 5, februar 1). Podatak je značajan kao dokaz da je Milena Mrazović i u vreme kad sama potpisuje i odgovara za list imala profesionalnog novinara koji je zapravo obavljao sav urednički posao. A onda je iz »Bosnische Posta« iznenada otpušten i urednik Tausk, a na njegovo mesto je s 15. novembrom 1894. došao Franjo Selak iz Zagreba, koji će zatim nekoliko godina obavljati urednički posao u ovom listu.

Može se reći da ni pod upravom Milene Mrazović nije u izdavanju »Bosnische Posta« došlo do nekih vidnih promena. List je izlazio dva puta nedeljno, s tekstom po obimu približno jednakom predašnjem, koji se na isti način raspoređivao na već ustanovljene i ustaljene rubrike. Sadržaj lista je i dalje raznovrstan i redakcija, trudeći se da ga učini što interesantnijim, ne samo da je prenosila članke iz raznih nemačkih listova i nekih domaćih (»Bosanske vile«, »Glasnika zemaljskog muzeja«, »Vienca«, »Agramer Zeitung«, »Školskog vjesnika«, »Nade« i dr.), nego je uspevala i da proširi krug redovnih i povremenih saradnika. List donosi radove velikog broja nemačkih pisaca i novinara, poznatih i manje poznatih (Heinrich Renner, Theodor Wolf, Raymund Mayr, Oscar Hirth, Ernest v. Dombrowski, Carl Mischke, Julius Brandl, Roda Roda i mnogi drugi), ali se širi i krug saradnika iz zemlje, domaćih ljudi (dr. Ćiro Truhelka, Ignjat J. Dimić, J. Okić, Haim Davičo, Đuro Vrižnjanin i dr.). List prati savremeno društveno zbivanje kod nas, o čemu svedoče mnoga obaveštenja, beleške i prikazi iz svih oblasti društvenog života, zatim dopisi iz zemlje i sa strane, pored vesti s komentarima važnijih političkih događaja u svetu. Prema tome, list sadrži brojne književne i pozorišne prikaze, beleške iz zdravstvene službe, izveštaje o raznim društvenim priredbama i sastancima (na primer, iscrpne izveštaje o održanom arheološkom kongresu u Sarajevu u leto 1894), obaveštenja o gradnji puteva, železnica, podizanju nekih većih industrija, o bosanskoj trgovini šljivama, o električnoj centrali i ostalim komunalijama u Sarajevu, o trkama na Ilidži, o posetama velikodostojnika iz Monarhije i raznim drugim pojavama.

U idejnom pogledu list je, kao i pre, zastupao režimske težnje i zalagao se za njihovo sprovođenje, što se, naravno, kompenziralo povlašćenjem lista u raznim vidovima, od proširenja oglasne mreže do eventualnog direktnog subvencionisanja. Savremenici su zapažali ovu spregu lista s režimom, o čemu su se čuli mnogi glasovi u tada-

šnjoj štampi.³⁾ Uz podršku režima, posao, i izdavački i štamparski, išao je dobro i preduzeće, stavši brzo na svoje noge, ne samo da nije imalo nikakvih materijalnih briga u pogledu redovnog izlaženja lista, nego je po izmirenju troškova odbacivalo vlasnici svake godine i dobit u znatnom iznosu. Ovaj prosperitet se doskora i javno pokazao, kad je početkom septembra 1894. celo preduzeće (štamparija i redakcija lista) preseljeno u novosagrađene kuće u Čukovića ul. 7—9. »U uskim, skućenim okolnostima rodilo se naše preduzeće i s opštim napretkom raslo je i uspevalo«, kaže tim povodom uredništvo (XII/1894, br. 72, septembar 8).⁴⁾ Nesto kasnije u prozoru administracije i redakcije namešten je jedan izlog u kom su izlagane fotografije o važnim aktuelnim događajima.

Otpuštanje urednika Hermana Tauska iz »Bosnische Posta«, ne očekivano i pod izuzetno nepovoljnim prilikama, dalo je povoda odgovornim predstavnicima režima da, i pre nego ovaj slučaj kroz sudski proces izbije u javnost, razmotre neke pojave u listu, karakteristične za odnose vlasnice prema angažovanim novinarima, kao i prema samom režimu. Nešto više o svemu tome može se reći na osnovu opsežnog izveštaja koji je vladin komesar Berks tim povodom podneo ministru Kalaju (ABH — S. I. A. ad 274/1894), pokušavajući da potpuniye osvetli ne samo zbivanja u »Bosnische Postu« nego i neke pojave u tadašnjoj bosanskohercegovačkoj periodici uopšte.

Iz Berksova izveštaja saznaje se da je urednik Tausk otpušten iz »Bosnische Posta« zbog samovoljnog napuštanja dužnosti i odlaska iz Sarajeva radi lečenja obolelih očiju. Kad od Milene Mrazović kao vlasnice lista nije za lečenje dobio ni odsustvo ni neophodan predujam (u visini jednomesečne plate), on se za pomoć obratio direktno civilnom adlatusu baronu Kučeri i pošto je od njega za to dobio 200 ili 300 for. krenuo odmah na put, stigao do Rijeke i tu se iznenada teško razboleo. Vredi istaći da je u ovom slučaju šef civilne uprave, protivno stavu koji je zauzela vlasnica lista, pokazao spremnost da jednom novinaru brzom novčanom pomoći omogućiti potrebno lečenje. Po vrhu, vlasnica lista je još istog dana, u nameri da spreči ovaj put, zatražila od sarajevske policije da Tausk zbog dužnog predujma od 700 for. bude skinut s voza i prisilno dopremljen u Sarajevo, ali je taj njen zahtev bio odbijen. Kad se Tausk vratio u Sarajevo, prebrodivši ne-

³⁾ Tako *Srbini-Bosanci* u jednom dopisu iz Sarajeva kaže, pored ostalog: »A „Bosn. Post“! Ta »kulturtregerska« lija! Ona je po prevashodstvu svojih patrona na najvišem stupnju novinarske mudrosti, i dok god se srodni elementi među sobom glože, dotle ona nažalost žanje plodove, pa zadovoljna sa visina pogleda na zavađenu braću, pomišljajući zar u svojoj paklenoj duši, e je svoju dužnost kao »kulturtregerska« učinila. A naši »junaci« sa vladinih stolica? — Oni vam sa mehkkih dušeka podrugljivo posmatraju taj razdor — pa su zadovoljni sa ovim uspjehom« (»Branik«, VII/1891, br. 149, decembar 19—31).

⁴⁾ Na ovu gradnju odnose se, verovatno, reči Vladislava Skarića, koji u svom poznatom »Pismu iz Bosne« kaže da je vlasnica režimskog lista »Bosnische Post« sagradila nedavno u Sarajevu kuću u vrednosti 30—40.000 for, »bez svake sumnje za novce iz dispozicionog fonda, šta ih je zaslužila onijem himnama mudroj politici vladinoj, kojih su himana puni stupci njezina lista« (»Delo«, II/1895, knj. V, str. 290).

prilike s novim oboljenjem, bio je smesta otpušten iz redakcije, ugovor o nameštenju zbog samovoljnog napuštanja posla raskinut, zatim i tužen sudu.⁵⁾ Našavši se u teškom položaju pre svega zbog neopskrbljene brojne porodice (osmoro maloletne dece!), on se obratio Zemaljskoj vladi za pomoć i zaštitu, a kako je bio poverljiva zaslužna ličnost, dobio je od barona Kučere neku potporu, kao i obećanje za jedan stalni saradnički honorar kod upravo osnivane »Nade«.

Da ne bi bilo sumnje o promenama u redakciji »Bosnische Posta«, Milena Mrazović je 21. novembra objavila u listu (XI 1894. br. 93) da je Herman Tausk posle dve i po godine istupio iz redakcije i da od nazad nekoliko nedelja nema nikakve veze s listom. U isto vreme ona je obavestila odgovorne predstavnike režima da je s 15. novembrom angažovala za list novog urednika Franju Selaka iz Zagreba, o kome Berks u pomenutom izveštaju daje neke, prilično oskudne podatke. Služio je Selak ranije kao gimnazijski profesor negde u Hrvatskoj ili Kranjskoj, ali je mesto izgubio zbog izvesnih političkih i moralnih nekorektnosti, dok ga u poslednje vreme biju nepovoljne glasine kao zagrebačkog korespondenta bečke »Politike«, o čemu će bliža obaveštenja pružiti policijski izveštaji. Po Berksovom mišljenju, Selak bi odgovarao za feljtonistu ali ne i za urednika, jer ne pruža ni najmanje garantija da bi postigao neophodno poboljšanje lista (C. spis).⁶⁾

Otvoreni sukob s Tauskom, bez obzira na njegov neposredan povod, proizašao je svakako iz nesuglasica koje su unutar »Bosnische Posta« odranije tinjale i postupno glasnije postajale. Za ovo se može kao karakterističan primer navesti da je sam Tausk, još pre izbijanja pomenutog sukoba — dok se nalazio u redakciji »Bosnische Posta« i njom rukovodio, nameravao pokrenuti u Sarajevu novi nemački politički list (»Sarajevoer Tagblatt«) i u tom cilju podneo Zemaljskoj vladi molbu za koncesiju. Na Berksovo pitanje, gde će naći potreban novac za novi list, Tausk je izjavio da mu je to obrekla novoosnovana sarajevska firma »Bankovni posao Salom, Besarović i Birnbaum«, ali po mišljenju predstavnika režima uvlačenje domaćih u takvo preduzeće ne bi se moglo preporučiti (C. spis). Dok se na vladi procenjuje

⁵⁾ I Tauski je protivtužbom tražio ispunjenje ugovora, pa je spor na Okružnom sudu bio već krajem iste godine okončan u njegovu korist. Opširan objektivni prikaz celog slučaja doneo je i »Bošnjak« (V/1895, br. 1), ali je posle nekoliko meseci, krajem aprila, dao karakterističnu ispravku u kojoj, pored ostalog, kaže: »Žalimo zato, što smo krivo izvijestili o toj parnici gospojice, koja je i u našim muhamedanskim krugovima jednako cijenjena« (V/1895, br. 17).

⁶⁾ Iz jednog kasnijeg, takođe službenog izvora saznaje se da je Franjo Selak rodom Slovenac. On je najpre bio gimnazijski učitelj i, pošto je napustio to mesto, bavio se celo vreme književnim i novinarskim poslovima. Poznavao je nekoliko jezika i pisao uglavnom za nemačke novine u Pragu, Zagrebu i Sarajevu, najrađe o temama iz slovenačke i hrvatske književnosti. Bio je nekoliko godina urednik »Bosnische Posta«, kasnije je u Sarajevu pokrenuo i sam kraće vreme izdavao nemački sedmični list »Stimmen aus Bosnien«, i zatim ovde jedno vreme uređivao list »Sarajevo er Tagblatt«, kako se prezivao list »Sarajevoer Nachrichten«. Teško oboleвши, bedno je proveo poslednje dane života i umro u Zagrebu 9. juna 1906. u 60. godini (»Sar. list«, XXIX/1906, br. 70, jun 17-4).

oportunist novog nemačkog lista, svakako konkurentskog već postojećem, i Tauskova molba stoga stoji nerešena, Berks koristi ovu priliku da kod ministra Kalaja ponovo pokrene pitanje ovdašnje štampe, a s tim u vezi i pitanje eventualne reorganizacije cenzure u nešto liberalnijem duhu.

Govoreći o »Bosnische Postu«, Berks stavlja upravi više zamerki, ističući da je list sad unazađen i sadržajno ni izdaleka ne odgovara onom što bi se od njega očekivalo, uz to nerazumno se upušta u visoku politiku i stvari koje na nj ne spadaju a zanemaruje specifične bosanske prilike, naročito na području nacionalno-ekonomskom. Zbog usmeravanja na ovako široke, često nepotrebne teme, list nije više u stanju da Zemaljskoj vladi pruža onakvu podršku kakvu je ona od ovog preduzeća za učinjene raznovrsne usluge s pravom očekivala. I pored favorizovanja od strane vladine, interne prepirke u »Bosnische Postu« pod upravom Mrazovićke nisu prestajale, kao što pokazuje navedeni Tauskov slučaj i brojne zahtevnice sa skoro svim dotadašnjim urednicima.

Za pogoršano stanje u listu »Bosnische Post« Berks je optužio jedino vlasnicu Milenu Mrazović i o njoj bez uvijanja dao posve nepovoljnu karakteristiku. Umesto da prema prijateljskim savetima angažuje okretne nove saradnike i tim poboljša stanje, ona je srozavala kvalitet lista, pokazujući lakomu težnju da celo preduzeće iskoristi za svoje brzo bogaćenje. Pored lakomosti, ona je i osvetoljubiva, i taj njen osvetoljubivi karakter dolazio je često do izražaja, zbog čega su nastajale bezbrojne prepirke u svim sferama, naročito u vlastitoj administraciji, i većinom dospevale na rešavanje pred forum Zemaljske vlade, iako je sama Milena Mrazović prema vladi, radu i držanju njenih glavnih predstavnika gajila potajno veliku mržnju (slučaj Marhula-Pininski, informisanje poslanika dr Vošnjaka i dr.). Naravno, njeni protivrežimski stavovi nisu u listu javno plasirani, za to se brinula već cenzura, ali je upravo stoga ta mržnja, koja bi se na kraju možda mogla svesti na histerična stanja, morala na drugoj strani da oduška traži (C. spis).

Uvidevši da se ne može duže održati ovo stanje, Milena Mrazović se rešila da celo preduzeće proda. Znala je za Tauskove planove o novom nemačkom listu u Sarajevu, čije bi pokretanje odrazilo se nepovoljno na ishod njenih pregovora o prodaji, stoga je poverljivo zamolila da vlada traženu koncesiju za list zasad ne izdaje. U vezi s ovim zahtevom Berks smatra da se neće moći duže otežati s rešavanjem Tauskove molbe, a u isto vreme ukazuje ponovo na nezadovoljavajuće stanje u postojećem nemačkom listu, ističući da je nespojivo s dostojanstvom vlade da se pri javnoj raspravi raznih, često vrlo ozbiljnih pitanja mora računati s manje-više histeričnim ispadima jedne nesnošljive i svadljivo intrigantske žene, koja uz to jako pati od uobraženosti. Smatrajući neophodnim da se u listu otklone redakcijske slabosti, što je moguće sprovesti samo pod jednom novom upravom, on stavlja interesantan predlog da jedan konzorcij preduzeće otkupi i pretvori u izdavačko-štamgarsko akcionarsko društvo (C. spis).

Nema svrhe ispitivati ovde u kojoj je meri komesar Berks bio nepristrasan, objektivan pri prosuđivanju prilika u sarajevskom listu

»Bosnische Post«, jer su sve te optužbe i ocene ostale dugo skrivene u najužem krugu režimskih vrhova. Ali je iz njegova izveštaja s kraja 1894. god. očigledno da je Milena Mrazović kao vlasnica tog lista izgubila poverenje režima za dalje izdavanje ovih novina s tačno određenom političkom namenom, pa iako o tome nije gotovo ništa procurilo u javnost, njoj ipak nije preostalo drugo nego da se tiho i uz koliko je moguće povoljnije uslove povuče iz ovog posla.

Novi vlasnik J. B. Šmarda

I pre nego se sukobila s urednikom Tauskom, Milena Mrazović je vodila pregovore o prodaji lista i štamparije »Bosnische Post« sa J. B. Šmardom (Johann Bapt. Schmarda), komercijalnim savetnikom iz Beča, koga je Bosna poslovno sve više privlačila. Bilo je to svakako u leto 1894. kad je u novinama objavljeno da je on zajedno s bratom Albertom Šmardom, potpredsednikom sarajevske Deoničke pivare, boravio nekoliko dana u Sarajevu. Poslovna vezanost J. B. Šmarde za Sarajevo i Bosnu ogleda se i u tom što je već tada bio potpredsednik A. d. za vredniju upotrebu bosansko-hercegovačkih zemaljskih proizvoda i šef špedicijske firme C. kr. bosanska železnica. Nema sumnje, radilo se samo o prethodnim, preliminarim pregovorima, opipavanju pulsa s obe strane, jer se strankama očigledno nije žurilo a ni režim, čija je saglasnost za sklapanje posla bila neophodna, nije o celoj stvari za konačno rešenje imao još čvrst stav.

Može se stoga razumeti što Berks u pomenutom izveštaju s potrebnom obazrivošću govori o eventualnim kupcima »Bosnische Posta«. On smatra da treba iskoristiti Šmardinu nameru da ostvari ovu kupovinu i uveren je da bi ovaj kupac požurio sa zaključenjem posla ukoliko sazna da je to ministrova želja. Ako je ministar protivnog mišljenja pa drži da za ovu kupovinu ne treba Šmardu uzimati u kombinaciju, Berks je odmah spreman da za takav slučaj ukaže na drugog partnera, na firmu Haas et Deutsch (Has i Dajč) iz Budimpešte, koja je nedavno otkupila »Naplo« i koja raspolaže s kapitalom od 2 1/2 mil. for. (C. spis). Zna se da je ministar Kalaj najposle dao saglasnost da upravo J. B. Šmarda otkupi list i štampariju »Bosnische Post«, pa je vlasnica Milena Mrazović s njim zatim produžila započete pregovore.

Nisam u mogućnosti da pratim tok pregovora oko preprodaje »Bosnische Posta«, pa prema tome ni da opišem peripetije kroz koje su prolazili, ali je izvan sumnje da su se trajanjem od blizu dve godine i suviše odužili. Otkupna cena je u tome verovatno bila onaj veliki kamen spoticanja i uzrok odugovlačenja, jer je Milena Mrazović kao prodavalac zatezala u nastojanju da postigne što bolje uslove, bez obzira što se moglo iz celog njenog držanja naslutiti da je novinarsko-izdavački i štamparski posao nije intimno privlačio. U celini preduzeće je bilo rentabilno, što potvrđuje i komesar Berks, koji je poverljivim putem doznao da ono odbacuje čistu godišnju dobit od 16.000 for, što bi odgovaralo 10% ukamaćenju uložnog kapitala od 160.000 for. Po njegovom mišljenju, za celo preduzeće može se prilikom prodaje postići najviše 100—120.000 for. (C. spis). Nije mi poznato uz koju je cenu na kraju izvršena ova kupoprodajna transakcija.

Dok traju pregovori sa Šmardom, list »Bosnische Post« izlazio je uglavnom na stari način, za redakciju se starao novi urednik Franjo Selak, a za list je i dalje odgovarala i potpisivala vlasnica Milena Mrazović. I pored Berksovih teških optužbi i zamerki, list je i u tom prelaznom periodu dobro uređivan, informativan, politički sav okrenut prema režimu, i po svemu tome, kao i po urednom izlaženju, nije imao premca u okupiranoj zemlji. Sama vlasnica Milena Mrazović, još uvek agilna i vrlo komunikativna, stekla je svojim javnim radom izvestan glas i priznanje u visokim režimsko-činovničkim krugovima. Tako je, na primer, zabeleženo da je na poziv Etnografskog društva krajem februara 1896. održala u bečkoj Gradskoj kući predavanje o Bosni i Hercegovini, za koje se reklo da je s odobravanjem propraćeno.⁷⁾

Posle dužih pregovora, verovatno i promašenih pojedinačnih kombinacija, Milena Mrazović je početkom maja 1896. g. prodala list i štampariju »Bosnische Post« trgovcu J. B. Šmardi, pošto je kupoprodaju blagosloвила i Zemaljska vlada. Uskoro posle toga, krajem novembra iste godine, ona se venčala u kaptolskoj dvorani barnabitskog manastira u Beču s dr Jozefom Prajndlsbergerom (Preindlsberger), primarnim lekarom sarajevske Zemaljske bolnice. Živela je u Sarajevu do oslobođenja, a onda se početkom 1919. g. s mužem odselila u Beč, gde je provela ostatak života.

List »Bosnische Post« sad je potpisivao vlasnik i izdavač Joh. Bapt. Šmarda a redakciju i dalje vodio urednik Franjo Selak. Odmah u početku čulo se i bilo kroz novine lansirano da će »Bosnische Post« izlaziti svaki dan, ali je ta namera zapravo sprovedena tek 1. oktobra 1896, od kada je pa sve do kraja izlaženja (2. XI 1918) to bio dnevni list. Početkom avgusta 1897. odstupio je dotadašnji urednik Franjo Selak, zbog bolesti — kako je rečeno, a redakciju je preuzeo i zatim dugo vodio Oskar Hirt (Oscar Hirth), bivši urednik »Wiener Tagblatta«. Poreklom iz Donje Austrije, Hirt je bio uskoro unapređen u zvanje glavnog urednika (Chefredacteur), kako je na listu označivan kao odgovoran za redakciju, a predstavljen je javnosti kao čovek koji dobro poznaje bosanske prilike pošto je svršio Veliku gimnaziju u Sarajevu (maturirao u Prvoj generaciji g. 1888). Posle Hirta mesto glavnog urednika i odgovornog urednika zauzimalo je više lica (Eduard Pivniska, Josef Steinhard, Hermengild Wagner, Franz Mach i drugi).

⁷⁾ »Što u Beču govore o Bosni Dne 28. o. mj. držala je gospojica Milena Mrazovićeva, vlasnica tiskare u Sarajevu i poznata spisateljica, u Beču u društvu za upoznavanje austrijskih naroda čitanje, u kojem je ocrtala naš narod u Bosni i Hercegovini. Gospojica Milena ocrtala je naš narod lijepim bojama, te istakla sve što ima u njem lijepo i dobro, pak su slušatelji popratili njezino predavanje burnim odobravanjem. Na ovom sastanku bilo je veoma mnogo odličnoga općinstva, i to poimence između ostalih suprug a zajedničkoga financijskoga ministra preuzv. gospoja Vilma pl. Kallay, odsječni predstojnik vitez Horowitz sa gospojom suprugom, grof Prokeš-Osten, grof Hompeš, dvorski savjetnik profesor Jaguč, baron Sedlnicki itd«. (»Bošnjak«, VI/1896, br. 10, mart 5).

Angažovanjem više novinara, kako je potrebno za dnevni list, »Bosnische Post« je pod novom upravom brzo zadobio fizionomiju dnevnika, ažuran je, sa dosta vesti iz svih oblasti života, nije opterećen dugim člancima koji se teško čitaju. Proširena je rubrika dnevnih vesti, pa sadrži sve više političkih i drugih zanimljivih, uglavnom aktuelnih vesti i beležaka. Pored obimne lokalne hronike, najčešće vrlo zanimljive, u listu su opširno opisivani izleti pojedinih grupa, većinom činovničkih, u razna okolna mesta (vikendi, slavlja s pevanjem i sl.). Obraća se i dalje pažnja feljtonu, u kome se donose već romani i duže pripovetke u nastavcima, uz to obrađuju i druge zanimljive teme, a donose često i tzv. »Svaštice« (Allerlei) o stvarima koje mogu interesovati čitaoce. Da se više pažnje posvećuje privrednim pitanjima, vidi se po tome što u svakom broju znatan prostor zauzima rubrika Narodna privreda, trgovina i saobraćaj. Naravno, list ponekad daje i vanredna izdanja o zanimljivim događajima (tako je, na primer, u septembru 1899. izdano vanredno izdanje s obzirom na veliko interesovanje s kojim je u Sarajevu očekivana presuda vojnog suda u Drajfusovoj aferi).

List »Bosnische Post« izlazio je u Sarajevu bez prekida skoro 35 godina, od toga više od 22 godine kao dnevnik (1. X 1897 — 2. XI 1918), i za to vreme stekao glas uglednog informativno-političkog lista koji je okupiranu zemlju otvarao stranom svetu i za nju budio interesovanje u raznim vidovima. Pa iako je njegova slika data ponekad u ponešto iskrivljenom svetlu, kako je odgovaralo interesima vlastodržaca, treba reći da ovaj list predstavlja danas pravu riznicu podataka kao nijedan bosanski list iz tog vremena, i šteta je što to, zbog teškoća s jezikom, takođe i pomanjkanja kompleta na jednom mestu, nije dovoljno iskorišćeno. Pokrenut za činovništvo, ljude iz Monarhije i inostranstva, ovaj dobro uređeni list je u svoje vreme nalazio čitalačku publiku i među školovanim domaćim svetom, koji ga je sve više prihvatao, slično kako su, na primer, razni narodi Monarhije uzimali i čitali »Neue Freie Pressu« kao svoje informativne novine.

Kako je dugogodišnji vlasnik »Bosnische Posta« J. B. Šmarda bio poslovan čovek, može se lako razumeti što je osobitu pažnju obraćao komercijalnoj strani preduzeća, koju je i bivša vlasnica Milena Mrazović od početka vrlo uspešno negovala. Pretvaranjem lista u dnevnik pružena je mogućnost njegove sve veće komercijalizacije, pri čemu su, naravno, oglasi igrali važnu ulogu zauzimajući ponekad više od polovine celog lista od osam stranica! S dobrim rezultatima vođen je i štamparski posao, za koji je na vreme u dovoljnoj meri vršeno obnavljanje osnovnih sredstava, pa je preduzeće kroz celo vreme rentabilno poslovalo.

Posle smrti J. B. Šmarde njegovi naslednici su sredinom 1912. g. prodali preduzeće (list i štampariju) Privilegovanoj zemaljskoj banci za Bosnu i Hercegovinu, pa je otad do kraja prvog svetskog rata vođeno kao samostalno akcionarsko društvo.

Uskoro pošto je »Bosnische Post« pretvoren u dnevnik, pojavio se list »Bosanska pošta«, štampan latinicom na srpskohrvatskom jeziku, koji će u javnosti biti shvaćen i tretiran kao hrvatska varijanta istoimenog nemačkog lista. Taj »list za politiku i narodno gospodarstvo«, kako je u podnaslovu naznačeno, počeo je izlaziti 15. novembra 1896. i izlazio tri puta nedeljno (utorkom, četvrtkom i subotom) na čitavom novinskom arku. Na listi je naveden vlasnik i izdavalac Ivan K. Schmarda (svakako isti kao u nemačkom izdanju, samo mu je ime prevedeno), odgovorni urednik Đuro Vrginjanin (Vrinjanin), a tisak i naklada »Bosanske pošte«. Kao nemačkom izdanju, i ovom se redakcija i administracija nalazila u Čukovića ul. 7—9. List nije bio duga veka i obustavljen je posle nešto više od dve godine izlaženja (krajem 1898). U tom kratkom periodu promeni su se ipak trojica odgovornih urednika: Vrinjanina je od 60. broja u 1897 (25. maja) zamenio Herman Tausk, a ovog od 87. broja iste godine (3 avgust) Jos. M. Čebular, dotad glavni saradnik lista.

Vredi ukazati da je komesar Berks u svom izveštaju s kraju 1894. g. predlagao da konzorcij koji prekupi »Bosnische Post« izdaje pored nemačkog i jedan srpski list, ćirilicom, kako bi se konačno ustalio takav list posle tolikih uzaludnih pokušaja. Predlog se činio razumnim, pa i hitnim zbog toga što je kod Zemaljske vlade već duže stajala molba Vladimira M. Radovića, vlasnika prve srpske štamparije iz Mostara, kojom je tražio koncesiju za izdavanje jednog srpskog političkog lista. Rešenje te molbe nije se moglo više odlagati, ali ukoliko bi »Bosnische Post« pokrenuo i izdanje na srpskom jeziku, Radović stvarno ne bi imao opravdanja za pokretanje drugog takvog lista. Srpski list u vladinoj režiji biće napadan od radikalnijih elemenata, pa je jasno da neće moći izbeći gubitke, samo što će te gubitke preduzeće lako namirivati iz dobiti nemačkog izdanja koju je oduvek ostvarivao (C. spis). Kako su se pregovori o prodaji »Bosnische Posta« odužili, a Vladimir Radović nije odustajao od zahteva za koncesiju (koju je zatim i dobio), odlučeno je, svakako sporazumno s režimom, da se umesto srpskog izdaje hrvatski list.

Uoči izlaska »Bosanske pošte« na srpskohrvatskom jeziku objavljeno je u nemačkom izdanju lista da će novi list biti tolerantan prema svima veroispovestima, čije će osećaje čuvati i braniti, kao i raditi za napredak zemlje u svakom pogledu, pa je upravo zbog najavljene tolerancije list bio na dan izlaska prvog broja žestoko napadnut od »Vrhbosne«, organa vrhbosanskog nadbiskupa Štadlera.⁸⁾

⁸⁾ »Novi list »Bosanska pošta« u Sarajevu. Danas baš izlazi prvi broj »Bosanska Pošta«, kojoj već odavno donosi program njemačka joj imenjačica »Bosnische Post«. »Vrhbosna«, kad nije primorana, ne smije upravo prešutjeti toga programa, da joj se ne rekne: Qui tacet, consentire videtur. Samo će jedno obećanje mlade »Bosanske Pošte« navesti. »Bosanska Pošta« »čuvati će i braniti osjećaje sviju vjeroispovijesti, raditi oko javnog morala i poretka kao što i za sveopći etički napredak ovih zemalja«. Hvala liepo na takovu naklonu, kojim se sigurno htjelo duboko pokloniti i katolikom u Bosni. Uklonit se htjelo

Iako tome nije pridavan naročiti značaj, izgleda da se novi list upravo po tolerantnosti unekoliko odvajao od sličnog, samo deklarativnog stava svog nemačkog druga, o čemu je nešto kasnije dato u listu čak i jedno saopštenje: »Krivo je mnijenje, da je »Bos. Pošta« puki prijevod njemačkoga lista »Bosnische Post«, koje nam valja donekle ispraviti. Oba lista imaju slučajno jednaki naslov, te zajedničke brzojavke. Inače se »Bos. Pošta« i po svom sadržaju i po svom pravcu razlikuje sasvim od svoje njemačke drugarice« (II/1897, br. 13, janutar 31). Saopštenje, međutim, prećutkuje da je ovim listovima isti izdavač, što je svakako značajno po težnji za distanciranjem od nemačkog izdanja, iako su tobožnje razlike među njima uglavnom samo formalne prirode.

U režiji ljudi bliskih režimu, list »Bosanska pošta« pojavio se u vreme kad Kalajeva misao o političkom bosanstvu doživljava kulminaciju, pa je razumljivo što hrvatsko novog lista nije naročito isticano. Značajno je da ovaj hrvatski list, stojeći na neutralnom bosanskom terenu, piše u nekim prilikama povoljno o Srbima, takođe i o Muslimanima. Kao primer navodim da je list već u početku srdačno pozdravio »Bosansku vilu« i njenog urednika. »Među srpskim beletrističnim listovima jedno od najodličnijih mjesta zauzima »Bos. vila«, koja pod vrstnim uredništvom gosp. Nikole Kašikovića izlazi već jedanaestu godinu u Sarajevu«, kaže se u jednoj belešci i donosi zatim sadržaj poslednjeg broja (I/1896, br. 5, novembar 24). Ovakva beleška začuđava utoliko više što se zna da je »Bosanska vila« u mnogim službenim izveštajima optuživana da prekoračuje koncesijom dobijena ovlašćenja i da isticanjem srpskih stvari nedopustivo gazi u politiku.

»Bosanska pošta« je informativno-politički list, s vestima ukratko sažetim, među njima i brzojavnim, podeljen kao i drugi listovi toga vremena na uobičajeno, manje-više ustaljene rubrike. Kratkoća je odlika političkih beležaka i pregleda, takođe i mnogih drugih, od kojih su dnevne vesti redovno još i raznovrsne (tako, na primer, prvi broj iz 1896. g. ima ovu hroniku: lične vesti, novi mitropolit sarajevski, zaprisegnuće naših vojnika u Beču, zaruke, premeštaji, promene u učiteljstvu, Ćirićevo pozorišno društvo — povoljna ocena, odlikovanje bosansko-hercegovačkih izložitelja na milinejskoj izložbi, Narodno pevačko društvo »Trebević« — održano selo, historijski most — o rušenju mosta kod Careve ćuprije, prema podacima Ibrahim-bega Bašagića Redžepašića, predsednika Zemaljskog vakufskog poverenstva, za tamburaše, zaprečen most, prijave za vojništvo, eksplozija). Donošene su brojne beleške, raznovrsne, o tadašnjim izuzetnim poplavama u predelima istočne Bosne, koje su nanosile velike nevolje stanovništvu, a u raznim vestima beleženo je važnije zbivanje u svetu. Pored povremenih dopisa iz raznih mesta, u posebnoj rubrici regi-

Scilli pa se upalo u Karidbu. Gdje je taj, da *brani* pojmove, što se već sami od sebe isključuju. Nečuven paradokson! Najljepša egzegeza ovomu obećanju bila bi: Deveta mi za vjeru i osvjedočenje! Pa kakav je to javni moral i poredak? kakov to sveobći etički napredak ovih zemalja? Takove riječi nemaju ni pojma o moralu, poredku i ikakvoj etici. Meminisse juvabit« (»Vrhbosna«, X/1896, br. 22, studeni 15, str. 354—355).

strovane su pojave iz prosvete i književnosti, kao i bibliografski podaci o knjigama i časopisima, dok su u rubrici Narodno gospodarstvo praćena privredna kretanja, stečajevi, davane beleške iz trgovačkih registara, takođe i tečajevi bečke berze. Kao u nemačkom izdanju, oglasi i ovde zauzimaju znatan prostor, ponekad više od polovine lista (4 i po stranice).

Na feljtonu »Bosanske pošte« sarađivao je znatan broj pisaca, pretežno Hrvata i hrvatski orijentisanih Muslimana, s pesmama, pripovedačkom i ostalom prozom (Edhem Mulabdić, Ivan Zovko, Safvet-beg Bašagić, Osman-Aziz, Silvije Kranjčević, August Harambašić, Riza-beg Kapetanović, Tugomir Alaupović, Rikard Katalinić-Jeretov, Milka Maraković, dr T. P. Zurunić i dr. među njima i pod raznim šiframa i pseudonimima). Neki od priloga su prenošeni iz domaćih časopisa (»Glasnik Zemaljskog muzeja«, »Vienac«, »Nada«, »Prosvjeta«), a takođe su mnoge pripovetke i druga proza prevedeni iz stranih književnosti. Treba još reći da je »Bosanska pošta« donosila i razne narodne umotvorine i predaje, koje je beležio i objavljivalo više skupljača (Đuro Džamonja, Ibrahim Sarajlić, Ilija Dizdarević, Adolf Sarnic i dr.).

Iako informativan i dobro uređen, list »Bosanska pošta« nije uspeo da proдре i u širokoj čitalačkoj publici zadobije simpatije. Za bosanske Hrvate to je bio nacionalno bezbojan list, bez političkog stava koji bi ih zagrevao i usmeravao u nacionalnoj borbi, pa su im stoga nacionalno bili bliži zagrebački hrvatski listovi (»Obzor«, »Hrvatska« i dr.). Na drugoj strani, Srbi i Muslimani ignorisali su ovaj list smatrajući ga hrvatskim, uz to ponešto i režimskim, u što se nije moglo sumnjati kad se znao stav zajedničkog nemačkog izdavača. List je i finansijski bio deficitaran, pa se Šmardi kao poslovnom čoveku nametnuo doskora zaključak da hrvatsko izdanje »Bosanske pošte« nema osnova za dalje izlaženje, i ono je krajem 1898. g. najposle obustavljeno.

Napuštanjem kombinacije o izdavanju lista na srpskohrvatskom jeziku završena je jedna kratka neuspela epizoda u dugom pobedonosnom hodu preduzeća »Bosnische Post« za austrijskog vremena.

REZIME

U ovom ogledu nastoji autor da na osnovu arhivske i ostale savremene građe prikaže osnivanje i delovanje nemačkog lista »Bosnische Post«, prvog političkog lista u Bosni i Hercegovini za austrijskog vremena, koji je bez prekida izlazio u Sarajevu skoro 35 godina, od toga kao dnevnik više od 22 godine (od 1. X 1896—2. XI 1918). Pored tako dugog izlaženja, list »Bosnische Post« je važan po tom što otvara seriju prorežimskih političkih listova, koje su pojedinci ili više njih pokretali u ime glavnih versko-nacionalnih grupa. Dajući o tom uvodno kratku napomenu, pisac podvlači da je ovim međusobno često konfliktnim listovima dirigovao na ovaj ili onaj način sam režim, namenjujući im stvarno dvostruku ulogu: da u vidu sitnih ustupaka ma i prividno zadovolje

uznemireno stanovništvo posle hercegovačkog ustanka (1882) i da u isto vreme budu vidan znak normalizovanja prilika i ostvarenog napretka pod novom upravom.

Ostvarenje ideje o pokretanju »Bosnische Posta« bilo je ubrzano zahvaljujući ukazanoj podršci pojedinaca iz visokih režimskih krugova. S naglašenim političko-privrednim obeležjima, list je pokrenut radi zadovoljenja potreba činovništva koje je pridolazilo sa strane i umnažalo se, kao i radi informisanja javnosti u Monarhiji i na strani o prilikama u okupiranoj zemlji, a kako se pri tom zalagao potpuno za novo stanje, istican je često kao poluzvanični organ, mada to formalno nije nikad bio. List je nastao i razvijao se nezavisno od domaće čitalačke publike koja se na nj, kao organ doseljenika i zainteresovanih stranih krugova, dosta teško i tek s vremenom privikavala. Zastupajući bezuslovno interese novih upravljača, kod kojih će stoga uživati potporu u svakom pogledu, list »Bosnische Post« je u pronosjenju novih ideja, sav okrenut prema savremenom svetu, propagovao potrebu brzog menjanja ove zaostale sredine i tim, suprotno konzervativnim shvatanjima domaćeg sveta, delovao u duhu težnji novih upravljača. U naslonu i slaganju s režimom treba svakako videti jedan od glavnih činilaca što se list uspeo održati sve do kraja austrijskog perioda.

U pogledu pokretanja lista »Bosnische Post«, pisac je ukratko izneo podatke o lekaru dr Juliju Makancu, vlasniku i izdavaču lista — glavnom protagonistu celog poduhvata, dok je samo dobijanje izdavačke koncepcije opisao na osnovu izvornog arhivskog materijala. Dati su zatim važniji podaci ne samo o odgovornom uredniku Eugenu Bitter von Töpfferu nego i o svemu što se u prvo vreme odnosilo na izlaženje lista, a onda je program lista izložen opširnije prema članku objavljenom na uvodnom mestu prvog broja iz 1884. g. Opisane su prilike pod kojima je list isprva izlazio i ukazano potom na tehničku opremljenost, prikladno uređivanje po određenom planu, sadržaj lista i dr. Iz daljeg prikaza vidi se da se dr Makanec posle dve i po godine povukao i list prodao tadašnjem odgovornom uredniku E. Töpfferu, koji će odmah zatim, krajem iste 1886. godine, u ortakluku sa saradnikom lista Milenom Mrazović kupiti za list moderno opremljenu štampariju, svakako sredstvima koja su za ovu priliku dobili na dar s neke naročite strane. List je sada u materijalnom pogledu stao na svoje noge i nezadrživo napred krenuo. Sredinom 1889. g. Töpffer je iznenada obolio i umro, ostavivši list i štampariju ortaklji Mrazovički s kojom se pred smrt i zaručio.

Nova vlasnica Milena Mrazović, čiji život i rad su takođe prikazani, vodila je nekoliko godina preduzeće »Bosnische Post« preko stručnih lica za oba glavna posla (novinarski i štamparski). Za list ona je kroz to vreme promenila više urednika angažujući uglavnom novinare iz Monarhije (Alfons Kullich, Herman Tausk, Adolf Flachs, Adolf Landau, Herman Tausk ponovo i najposle Franjo Selak). I pod upravom Mrazovičke list je na stari način izlazio dvaput sedmično, s tekstom približno jednakom predašnjem, sadržaj lista je i dalje raznovrstan, krug saradnika se proširuje. U idejnom pogledu list, kao i pre, zastupa režimske težnje, što se, naravno, kompenziralo povlašćenjem lista u raznim vidovima. Preduzeće je rentabilno, odbacuje vlasnici znatnu dobit, što se i javno pokazalo kad je preduzeće u celosti preseljeno u novosagrađene vlastite kuće.

U daljem izlaganju prikazano je kako se vlasnica Mrazovička zamerila predstavniku režima, tako da joj nije preostalo drugo nego da početkom maja 1896. proda list i štampariju bečkom komercijalnom savetniku J. B. Schmardi, koji je list pretvorio u dnevnik i uz angažovanje potrebnog broja urednika i novinara vodio sve do svoje smrti. Njegovi naslednici su celo preduzeće sredinom 1912. g. prodali Privilegovanoj zemaljskoj banci za Bosnu i Hercegovinu, koje je otad u sastavu banke vođeno kao samostalno akcionarsko društvo.

Za svih 35 godina svog izlaženja list »Bosnische Post« stekao je glas uglednog informativnog političko-privrednog lista, koji je okupiranu

zemlju otvarao stranom svetu i za nju budio interesovanje u raznim vidovima. List sadrži pravu riznicu podataka sa svih područja društvenog života kao nijedan bosanski list iz toga vremena.

Na kraju ovog rada data je kratka beleška o dvogodišnjem izlazenju lista »Bosanska pošta« (1896—1898), štampanog latinicom na srpsko-hrvatskom jeziku, koji će u javnosti biti shvaćen i tretiran kao hrvatska varijanta istoimenog nemačkog lista.

R É S U M É

Dans cet essai, l'auteur cherche à présenter, se basant sur des matériaux d'archives et sur des matériaux contemporains, la fondation et l'activité du journal allemand »Bosnische Post«, premier journal politique en Bosnie et Herzégovine pendant le règne autrichien, qui paraissait sans interruption à Sarajevo presque 35 ans, de quoi plus de 22 ans comme quotidien (de 1. X. 1896. à 2. XI 1918). Outre cette longue parution, le journal »Bosnische Post« est important, parce qu'il ouvre une série de journaux politiques du régime, que les individus ou plusieurs d'entre eux fondaient au nom des principaux groupes religieux-nationaux. Donnant à ce propos une courte observation introductive, l'auteur souligne que ces journaux souvent réciproquement en conflit, étaient dirigés d'une manière ou d'autre, par le régime lui-même, leur destinant en réalité un rôle double: de satisfaire, sous forme de petites concessions, même apparemment, la population inquiétée après le soulèvement herzégovinien (1882), et d'être, en même temps un signe visible de la normalisation des circonstances et du progrès réalisé sous le nouveau régime.

La réalisation de l'idée sur la fondation du »Bosnische Post« était accélérée grâce à l'appui offert par quelques individus des hautes classes du régime. Avec des traits politiques-économiques accentués, le journal est fondé pour satisfaire les besoins des employés qui venaient de toutes parts et se multipliaient, ainsi que pour l'information du public de la Monarchie et en dehors sur la situation dans le pays occupé, et comme il s'engageait entièrement pour l'état nouveau, on soulignait souvent qu'il était l'organe officieux, bien qu'il ne le fût formellement jamais. Le journal est fondé et il se développait indépendamment des lecteurs du pays, qui s'en habitaient assez difficilement et peu à peu, étant donné qu'il était l'organe des immigrés et des cercles étrangers intéressés. Représentant absolument les intérêts de la nouvelle administration, dont il jouira l'appui sous tous les rapports, le journal »Bosnische Post«, dans la propagation de nouvelles idées, entièrement tourné vers le monde contemporain, propageait le besoin du changement plus rapide de ce milieu arriéré, et par ce moyen, contrairement aux idées conservatrices des habitants du pays, il agissait dans l'esprit des tendances de la nouvelle administration. Dans l'appui et l'accord avec le régime il faut absolument chercher un des principaux facteurs du fait que le journal a réussi à résister jusqu'à la fin de la période autrichienne.

A propos de la fondation du journal »Bosnische Post«, l'auteur a brièvement exposé des données sur le médecin, dr Julije Makanac, propriétaire et éditeur du journal — principal protagoniste de l'entière entreprise, tandis qu'il a décrit l'acquisition de les concessions d'édition sur la base du matériel authentique d'archives. On a donné ensuite des données importantes non seulement sur le rédacteur responsable Eugen Ritter von Töpffer, mais également sur tout ce qui avait du rapport avec la parution du journal dans les premiers temps, et ensuite, le programme du journal a été exposé plus amplement d'après l'article publié dans l'introduction du premier numéro de 1884. On a décrit les conditions dans lesquelles le journal paraissait au début, et on a signalé ensuite l'équipement technique, la rédaction appropriée au plan fixé, le contenu du journal, etc. Plus loin dans l'exposé, on voit que dr Makanec s'était

retiré après deux ans et demi et il a vendu le journal au rédacteur responsable jusqu'à alors E. Töpffer, qui allait tout de suite, à la fin de la même année 1886, dans la compagnie avec le collaborateur du journal Milena Mrazović acheter pour le journal une imprimerie possédant un équipement moderne, certainement avec les moyens donnés en cadeau à cette occasion, de la part de quelqu'un de spécial. Le journal se tenait sur un bon pied du point de vue matériel, et, il partait en avant irrésistiblement. Vers la moitié de 1889, Töpffer est subitement tombe malade et il est mort, laissant le journal et l'imprimerie à Milena Mrazović, son associée, devenue sa fiancée peu avant sa mort.

La nouvelle propriétaire Milena Mrazović, dont la vie et le travail sont également décrits, dirigeait l'entreprise »Bosnische Post« par l'intermédiaire des personnes professionnelles pour les deux besognes principales (de journaliste et d'imprimerie). Quant au journal, elle a changé au cours de cette période plusieurs rédacteurs, engageant surtout des journalistes de la Monarchie (Alfons Kullich, Herman Tausk, Adolf Flachs, Adolf Landau, Herman Tausk de nouveau et finalement Franjo Selak). Sous la gérance de M. Mrazović, le journal paraissait aussi deux fois par semaine et avec le texte à peu près pareil à celui d'autrefois, le contenu du journal est toujours varié, le cercle des collaborateurs s'élargit. Au point de vue des idées, le journal, comme autrefois, représente les tendances du régime, ce qui, naturellement, se compensait par les privilèges dont le journal jouissait sous des rapports variés. L'entreprise est rentable, elle offre à la propriétaire un profit considérable, ce qui s'est manifesté publiquement lorsque l'entreprise a déménagé complètement dans ses propres bâtiments nouvellement construits.

Dans la suite de l'exposé on a raconté comment la propriétaire M. Mrazović a perdu la faveur du représentant du régime, de sorte qu'elle ne pouvait que vendre le journal et l'imprimerie, au début du mois de mai 1896, au conseiller commercial de Vienne J. B. Schmard, qui a transformé le journal au quotidien et avec l'assistance du nombre nécessaire de rédacteurs et de journalistes, il le gérât jusqu'à sa mort. Ses héritiers ont vendu toute l'entreprise vers le milieu de l'an 1912, à la Banque nationale privilégiée pour la Bosnie et Herzégovine, et elle était gérée depuis comme partie de la banque, comme société par actions indépendante.

Pendant toutes les 35 années de sa parution, le journal »Bosnische Post« a acquiert la renommée d'un journal politique-économique distingué, qui ouvrait le pays occupé au monde étranger et éveillait leur intérêt pour lui sous divers rapports. Le journal contient un véritable trésor de données des divers domaines de la vie sociale, comme aucun journal bosniaque de cette époque.

A la fin de l'exposé, on a donné une brève remarque sur la parution du journal »Bosanska pošta«, pendant deux ans, (1896—1898), publié en caractères latins, en serbocroate, qui sera compris et traité dans le public comme variation croate du journal allemand, portant le même nom.